

TURKIY ADABIYOTDA DINIY RIVOYATLAR VA “QISSASI RABG‘UZIY”DA ULARNING BADIY IFODASI

Turdaliyeva Qizlarxon Ilhomjon qizi

Navoiy davlat pedagogika instituti

Xorijiy til va adabiyoti yo‘nalishi magistratura 2-bosqich talabasi.

Ilmiy rahbar: Filologiya fanlari doktori **M.Ravshanov**

Annotatsiya: Turkiy adabiyotda Oltin O‘rda davriga qadar kichik nasriy janrlar mavjud bo‘lgani shubhasiz, albatta. Bunday kichik janrlar sifatida rivoyat, naql, hikoyat, hikmat, xabar, latifa kabilarni sanab o‘tish mumkin. Ammo bularning barini ham faqat nasriy janr deya olmaymiz.

Kalit so‘zlar: Adabiyot, “Qissasi Rabg‘uziy”, tarix, badiiy nasr, poetik unsur.

Rivoyat, naql ana shunday janr sirasiga kiradi. Sababi rivoyat va naql yozma adabiyot bilan birga xalq og‘zaki adabiyotida ham uchraydi. Nosiruddin Rabg‘uziy “Qisasi Rabg‘uziy” asarini yozish bilan adabiyotimiz tarixida badiiy nasrning ilk va nodir namunasini yaratdi. Bu asar tuzilishi jihatidan ham, mazmuni, g‘oyasi, obrazlar tizimi, badiiy nafosati, turli adabiy janrlar poetik unsurlarining qorishib kelishi nuqtayi nazaridan ham o‘ziga xos manbadir. Mazkur yodgorlik mavzu nuqtayi nazaridan boshqa shu silsiladagi asarlardan farq qiladi. Unda adib diniy syujet, voqea-hodisalarni aynan keltirmay, ularni o‘z ijodiy niyati, ijtimoiy-ma‘rifiy ideali bilan chambarchas bog‘liq holda tasvirlagan. Inson umri, jamiyat taqdiri va ularning bir-biri bilan uzviy bog‘liqligi hayotiy voqealar tasviri yordamida ochib beriladi. Demak, bu kitob turkum syujetli badiiy ijod namunalari ga yaqin turadi.

XIV asrda Xorazmning Raboto‘g‘uzida yashagan Nosiruddin Burxonuddin Rabg‘uziyning shaxsi, u yashagan joy haqida izlanish olib borayotgan olimlar To‘qbug‘a beklik qilgan qal‘a – Raboto‘g‘uz hozirgi davr yodgorliklari ro‘yxatida To‘qqala nomi bilan qayd etilib, u hozirgi Qoraqalpog‘iston Respublikasi Nukus tumanida joylashganligini aniqlashgan. Shuningdek, adib hayoti va uning bizgacha

yetib ketgan yagona merosini tadqiq etish, undagi qissa, hikoyat, rivoyat, she'riy janrlar, latifa, hikmat, kabilarning asarda tutgan o'rnini tahlil qilishda ilmiy xulosalar ham berilyaptiki, u ham Rabg'uziy ijodini o'rganish bugungi kunda ham dolzarbligicha qolayotganligini isbotlaydi. O'z davrining bilimdoni bo'lgan Nosiruddin Rabg'uziy “Qisasi Rabg'uziy” asarini yozishda diniy manbalarni o'rganish bilan birga og'zaki ijod ta'sirida yuzaga kelgan yozma adabiyot namunalari ham foydalangan bo'lib, o'ziga xos kompozitsion tuzilishga ega bo'lgan “Qisasi Rabg'uziy” “XIV asrdagi o'zbek badiiy adabiyotining saviyasi, darajasi va kuchini ko'rsatib beruvchi” asar “hijriy 710 yilning Hut (milodiy 1310-1311 yil 21 fevral - 21 mart) oyida” yozib tugallangan. Asar tarkibidagi qissalar o'rtasidagi umumiylik payg'ambarlarga xos sifatlar, ularning Alloh tomonidan yuborilgani, jamiyatda avj olgan zararli illatlardan insonni qaytargani hamda dini ahamiyatini tushuntirgani “Qur'on” oyatlari, hadislardan olingan ibratli hikoyalar hamda xalq og'zaki ijodi namunalari asosida o'ziga xos uslubda ifodalanadi. Shuningdek, muallifning ifoda tarzi ham muayyan badiiy-estetik tamoyillarga asoslanadi, ya'ni adib payg'ambarlarning hayot yo'lini tasvirlashdan avval ularning sifatlarini va mo'jizalarini ertak hamda dostonlarda yetakchi bo'lgan saj' usulidan foydalanadi. Badiiy adabiyotda “qo'llangan saj' esa o'z xarakteri jihatidan juda ham mukammal bo'lib, sajlangan har bir so'z u yoki bu shaxs sifatlarini ochib berishga xizmat qiladi”. Asar muqaddimasida payg'ambarlar faoliyati umumiy obzor tariqasida she'riy shaklda beriladi. Asarning mazmuni, badiiyligini kuchaytirish, munozarali voqea hodisalarga aniqlik kritish maqsadida adib tasvir jarayonida bir janr ichida boshqasini keltirib, asarning ta'sirchanligini ta'minlagan. O'zbek badiiy tarixi yuzasidan izlanishlar olib borgan M.Abduvohidovning fikricha : “Qisasi Rabg'uziy”dagi har bir hikoyat o'zicha mustaqil asardir. Uni alohida olib qaraganda har bir hikoyat bizda original asardek taassurot qoldiradi. Shularni e'tiborga olib Rabg'uziyning ushbu qissasini hikoyatlar to'plami deb atash mumkin”. Bu fikr zohiran haqiqatga yaqin bo'lsa-da, unga qo'shib bo'lmaydi. Negaki, “Qisasi Rabg'uziy” shunchaki hikoyatlar to'plami emas. Asarning syujet va kompozitsiya jihatidan yaxlit ijodiy maqsad asosida yaratilgani, payg'ambarlar hayotiga oid

qissalarning yagona mantiqqa asoslangani, bir-birini to‘ldirib kelishi fikrimiz isbotidir.

O‘sha davr nuqtayi nazari bilan qaraganda “til jihatidan “Tafsir”, “Xusrav va Shirin”, “Nahj ul-farodis”, “Siroj ul-qulub” obidalariga yaqin turuvchi “Qisasi Rabg‘uziy” O‘rta Osiyoda yashovchi turkiy xalqlar orasida “Qisas ul-anbiyo” nomi bilan mashhur bo‘lgan” va turli davrlarda bir necha nusxada ko‘chirilgan. “Qisasi Rabg‘uziy”ning hozirda bir necha qo‘lyozma nusxalari mavjud bo‘lib, ular XV asrda ko‘chirilgan Londondagi Britaniya muzeyida, XVI asrda ko‘chirilgan Sankt-Peterburg davlat kutubxonasida hamda Toshkent davlat Sharqshunoslik instituti qo‘lyozmalar fondida (inv. № 1025, 7397, 1874, 1834, 6246, 6685, 6127) saqlanadi. Toshkentda saqlanayotgan qo‘lyozmalarning deyarli hammasida asarning oxirgi varaqlari mavjud emas. London va Sankt-Peterburg nusxalarida asar o‘rta varaqlarida nuqson bor. “Qisasi Rabg‘uziy” 1859, 1873, 1878 va 1881-yillarda Qozonda, 1900, 1903, 1905, 1910, 1911-yillarda Toshkentda toshbosma usulida chop etilgan. Bu nashrlar nusxalari ham Toshkentda saqlanadi. Istanbulda ham “Qisasi Rabg‘uziy” turk olimlari tomonidan nashr ettirilgan.

Asarning to‘la matni ilk marta rus turkiyshunos olimi N.Ilminskiy tomonidan 1859-yili Qozon shahrida e‘lon qilingan. Asar Britaniya muzeyida saqlanayotgan nusxa asosida Gronbek tomonidan 1948-yili Kopengagenda nashr qilingan. 1990-yilda bu nashr asosida o‘zbek olimlari E.Fozilov, A.Yunusov va H.Dadaboyevlar tomonidan So‘zboshi, izoh va lug‘at bilan ta‘minlangan kirill yozuvidagi nashrini amalga oshirdilar. Ba‘zi tadqiqotlarda bu nusxa 1340-yilda ko‘chirilgan bo‘lib, bu davrda Rabg‘uziy hayot bo‘lgani taxmin qilinadi. Lekin bu taxmin, xolos. Chunki o‘zbek tilida qilingan nashrdagi birgina misol unda ham nuqsonlar ko‘pligini ko‘rsatadi. Misol shuki, kitobning yozilgan yili “Ta‘rix yuz ellining avvali” deb ko‘rsatiladi. Agar bu hijriy 150-yil (milodiy 767)ga to‘g‘ri keladi. Bu esa mantiqqa mutlaqo ziddir. Chunki, asar, avval ta‘kidlanganidek, To‘qbug‘abek – musulmonlikni qabul qilgan mo‘g‘ul amaldorlari vakili, VIII asrda ularning O‘rta Osiyoda hukmronlik qilishi va unga asar bag‘ishlanishi mumkin emasligi fikrimizni tasdiqlaydi.

“Qisasi Rabg‘uziy” asaridan o‘rin olgan hikoyatlar, rivoyat, naqlarga Qur‘on va boshqa diniy kitoblardan, tarixiy asarlar va turli xalqlardan kirib kelgan afsona va rivoyatlar ham zamin bo‘lib, ular turkiy epik an‘ana ta‘sirida yangi mohiyat va xususiyat kasb etdi.

Mazkur davr o‘zbek adabiyoti Mo‘g‘ul istilosining, dahshatli hukmronlikning og‘ir natijalari oqibatida yuz bergan ijtimoiy-siyosiy ahvolga qaramasdan, janr rang-barangligi bilan taraqqiy etib borganligi diqqatga sazovordir. Jumladan, nasr ham adabiy jarayonning boyligiga aylandi. Asar garchi anbiyolar to‘g‘risidagi majmua bo‘lsa-da, sof diniy ruhdagi asarlardan farqli o‘laroq, o‘zida dunyoviy mayllarning, xalq og‘zaki ijodiga xos badiiy fantaziya tasviri ko‘lamining kengligi bilan ajralib turadi. “Qisasi Rabg‘uziy”ning tarkibiy tuzilishi haqida ba‘zi adabiyotlarda “inson va uning hayotiga bog‘liq bo‘lgan mavhum va tafsilotlarni kichik-kichik hikoyalar vositasida mahorat bilan ifodalanganini ko‘ramiz” qabilidagi fikrlar qayd etiladi. Lekin, umumiy fikrlarga ko‘ra, Rabg‘uziy Islom dini tarixi asosida yaxlit asar (qissa) yaratgan. Asar nomidagi “qisas” atamasi nisbiydir. Chunki Rabg‘uziygacha bo‘lgan adabiyotda nasriy asarlar birgina shu atama bilan yuritilgan. Qolaversa, Alloh taolo olam va Odamni yaratishdan maqsadi o‘z xalifasi qilib belgilagan Insonning boshqa xilqatlar orasida tutgan o‘rni; insoniyat hayotining murakkab ijtimoiy, ma‘naviy va axloqiy ziddiyatlari, muammolari va ularning adib badiiy talqinidagi yechimlari rang-barang voqealar tasviri tizimida yoritilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Qo‘shjonov M. Tanlangan asarlar.-Toshkent: “SHarq”, 2018. -B.347.
2. Razzoqov H, Mirzaev T, Imomov K, Sobirov O.
O‘zbek xalq og‘zaki poetik ijodi. - Toshkent: O‘qituvchi, 1980. -B.172
3. Karimov G‘ . Prozamizda tarixiy tematika // SHarq yulduzi. –Toshkent, 1999. - No 3. –B. 201.
4. Rabg‘uziy. Qissasi Rabg‘uziy. “Yozuvchi”, 1-2-kitob, T., 1990-91.
5. Fozilov E. Rabg‘uziy va uning “Qissasi Rabg‘uziy” asari. 1-kitob, 1990

6. Gulrux Nazir kizi Shodiyeva, H. Dustmatov Classification of words in Uzbek and English: in the example of verbs (pp. 234-237) <https://caajsr.uz/storage/app/media/2-4.%20037.%20234-237.pdf>

7. Gulrukh Nazir qizi Shodieva, Mashkhurakhon Azamatjon qizi Rakhmonova Information period change of people's outlook, negative and positive impact of the internet (pp. 563-566) <http://scientificprogress.uz/storage/app/media/2-8.%20101.%20563-566.pdf>

